

Dr. Öğr. Üyesi Beyda SADIKOĞLU

**HAKKARİ İLİNİN BEŞERİ VE
EKONOMİK COĞRAFYASI**

**FİLİZ KİTABEVİ
İSTANBUL
2024**

Şubat 2024

ISBN: 978-975-368-961-8

BASKI - CİLT

Filiz Kitabevi Basım Yayın Dağıtım
Petrol Ürünleri Sanayi ve Tic. Ltd. Şti.
Matbaacı Sertifika Numarası: 48596

YAYINLAYAN

Filiz Kitabevi Basım Yayın Dağıtım
Petrol Ürünleri Sanayi ve Tic. Ltd. Şti.
Cemal Yener Tosyalı Cad. No: 57/A (113)
Vefa-Fatih/İSTANBUL
Tel: (212) 527 0 718
(850)441 0 359
Faks: (212) 519 20 71

www.filizkitabevi.com

bilgi@filizkitabevi.com

Yayıncı Sertifika Numarası: 48596

Kapakta kullanılan görsel: Hakkari Çukurca Kaymakamlığı'ndan alınmıştır.

Copyright© Bu kitabın Türkiye'deki yayın hakları Filiz Kitabevi Basım Yayın Dağıtım Petrol Ürünleri San. ve Tic. Ltd. Şti.'ne aittir. Her hakkı saklıdır. Hiçbir bölümü ve paragrafı kısmen veya tamamen ya da özet halinde, fotokopi, faksimile veya başka herhangi bir şekilde çoğaltılmaz, dağıtılamaz. Normal ölçüyü aşan iktibaslar yapılamaz. Normal ve kanunî iktibaslarda kaynak gösterilmesi zorunludur.

ÖNSÖZ

Hakkari İlinin Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası isimli bu kitap, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Doktora Tezi olarak sunulmuştur. Hakkari, coğrafi açıdan birçok farklılığı bünyesinde barındırmaktadır. Bu farklılıkların ve zenginliklerin geniş kitlelere ulaşmasını sağlamak amacıyla bu kitap hazırlanmıştır.

Türkiye geliştirmekte olan bir ülke olup, bölgeler arası gelişmişlik farkı oldukça fazladır. Bu fark kimi bölgeler ve yöreler arasında adeta bir uçuruma dönüşmektedir. Bölgeler arası sosyo-ekonomik dengesizlik; göç, işsizlik, çarpık kentleşme ve belirli alanlarda nüfus yığılımları gibi çeşitli sorunlara yol açar. Bu bağlamda ülke içerisinde gelişmemiş bölgelerin tespiti ve özellikle de gelişmeyi engelleyen veya geciktiren faktörlerin analiz edilip, eldeki kaynaklardan en üst düzeyde faydalanmayı sağlayacak çözüm önerilerinin ortaya konması son derece önemlidir.

Hakkari ili uzun yıllardır "Kalkınmada Öncelikli Yöreler" arasında yer alır. Türkiye'de en geri kalmış illerin başında gelen Hakkari'nin kalkındırılmasında kullanılacak en önemli kaynaklar olan, beşeri ve ekonomik coğrafya özelliklerinin ve bu özelliklerinden kaynaklı sorunların tespiti, ilde uygulanacak sosyal ve ekonomik politikalara yön vermesi bakımından önem taşır. Bu öneminden dolayı çalışmamıza konu olan Hakkari ilinin beşeri ve ekonomik özellikleri ayrıntılı olarak ele alınmıştır. İlin beşeri ve ekonomik özelliklerine doğrudan veya dolaylı olarak etki etmesi ve sahanın coğrafi açıdan bir bütün olarak değerlendirilmesi imkânını vermesi nedeniyle, daha dar kapsamlı olmak üzere fiziki özelliklerine de yer verilmiştir.

Bölgedeki terör olayları ve ilin ülke içerisindeki konumu nedeniyle, sahayı konu alan çok az akademik çalışma yapıldığından dolayı, tezin yazım sürecinde ciddi derecede kaynak sıkıntısı yaşanmıştır. Kaynak yetersizliğinin yanı sıra, yine güvenlik sorunları nedeniyle, saha

genelinde mülakat, gözlem, fotoğraf çekimi gibi faaliyetlerden oluşan saha çalışmalarının yürütülmesinde de çeşitli zorluklarla karşılaşmıştır.

Yüksek lisans ve doktora tezlerimi kendisinin danışmanlığında hazırlama şansına nail olduğum, bu zorlu süreçler boyunca desteğini, anlayışını ve yol gösterici bilgilerinden benden esirgemeyerek, yetişmemde emeği geçen çok değerli hocam sayın Prof. Dr. Mesut DOĞAN'a saygılarımla teşekkürlerimi sunuyorum.

Tezin hazırlanma sürecinde görüşlerini esirgemeyen ve yaşadığım zorluklarda daima yanımda olan değerli hocam sayın Prof. Dr. Özlem SERTKAYA DOĞAN'a teşekkür ederim.

Çalışmam boyunca destek ve görüşlerini esirgemeyen Prof. Dr. Süheyla Balcı Akova, Prof. Dr. İsmet AKOVA, Doç. Dr. Muzaffer BAKIRCI, Doç. Dr. Mehmet BAYARTAN, Doç. Dr. Selma AKAY ERTÜRK, Dr. Öğr. Üyesi Aylin YAMAN KOCADAĞLI, Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KAHRAMAN, Dr. Diyar KARADEMİR ve Öğr. Gör. Fatih ADIGÜZEL'e teşekkürü bir borç bilirim.

Çukurca Kaymakamlığı'ndaki görevim esnasında beraber çalıştığım ve desteklerini benden esirgemeyen Çukurca ilçesi eski kaymakamları sayın Temel AYCA ve sayın Murat ÖZTÜRK'e; arazi çalışmam için gerekli izinleri almam konusunda yardımcı olan Şemdinli ilçesi kaymakamı sayın Yakup GÜVEN'e teşekkürü bir borç bilirim.

Arazi çalışmalarım sırasında bana eşlik eden, sahayla ilgili bilgi ve fotoğraflarını benimle paylaşan değerli büyüğüm turist rehberi Hacı TANSU, sevgili arkadaşlarım Zübeyde ÖZCAN ve Ümit ÖZCANER'e teşekkür ederim.

Tezim için gerekli bilgi ve verileri temin etmemde bana yardımcı olan ildeki tüm kurum ve kuruluş çalışanlarına teşekkürlerimi sunarım.

Son olarak, eğitim hayatım boyunca maddi-manevi desteklerini esirgemeyen ve karşılaştığım zorluklar karşısında bana moral ve motivasyon veren aileme teşekkür ederim.

BEYDA SADIKOĞLU

İstanbul, 2021

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	1
ABSTRACT.....	2
GİRİŞ	3
Çalışmanın Yeri ve Sınırları	3
Araştırmanın Amacı ve Önemi	6
Araştırmanın Yöntem ve Metodu	6

BİRİNCİ BÖLÜM HAKKARİ İLİNİN FİZİKİ COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ

1.1. Jeomorfolojik Özellikler	9
1.2. İklim Özellikleri.....	17
1.2.1. Sıcaklık Özellikleri	20
1.2.1.1. Ortalama Sıcaklıklar.....	21
1.2.1.2. Maksimum Sıcaklıklar	24
1.2.1.3. Minimum Sıcaklıklar	25
1.2.2. Yağış Özellikleri	30
1.2.2.1. Aylık ve Yıllık Yağış Ortalaması.....	31
1.2.2.2. Yağışın Mevsimlere Göre Dağılışı.....	36
1.2.2.3. Kar Yağışları	40
1.2.2.4. Dolu, Sis, Kırağı, Çiy ve Oraj Yağışları	42
1.2.3. Bulutluluk ve Nispi Nem	44
1.2.4. Basınç ve Rüzgârlar	47
1.3. Bitki Örtüsü Özellikleri.....	51
1.4. Hidrografya Özellikleri	62
1.4.1. Akarsular.....	63
1.4.1.1. Barajlar.....	71
1.4.2. Göller	75
1.5. Toprak Özellikleri	76

İKİNCİ BÖLÜM

HAKKARİ İLİNİN BEŞERİ COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ

2.1. YERLEŞME COĞRAFYASI.....	81
2.1.1. Yerleşme Tarihi.....	81
2.1.1.1. İslam Dönemi.....	84
2.1.1.2. Hakkari Beyliği Dönemi.....	85
2.1.1.3. Osmanlılar Dönemi.....	86
2.1.1.3.1. Osmanlı-Nasturi İlişkileri.....	91
2.2. Yerleşme Türleri.....	94
2.2.1. Kır Yerleşmeleri.....	96
2.2.1.1. Geçici (Dönemlik) Kır Yerleşmeleri.....	98
2.2.1.1.1. Yayla.....	98
2.2.1.1.2. Mezra.....	100
2.2.1.2. Daimi Kır Yerleşmeleri.....	102
2.2.1.2.1. Köy.....	103
2.2.1.2.1.1. Yerleşme Dokularına Göre Köyler.....	110
2.2.1.2.1.2. Ekonomik Faaliyetlerine Göre Köyler.....	113
2.2.1.2.1.3. Yerleşme Adlarına Göre Köyler.....	119
2.2.1.2.1.4. Nüfus Büyüklüğüne Göre Kır Yerleşmeleri.....	120
2.2.1.2.1.5. Kuruluş Yerine Göre Köyler.....	122
2.2.1.2.2. Kasaba Yerleşmeleri.....	123
2.2.1.2.2.2. Büyükciftlik Kasabası.....	131
2.2.1.2.2.3. Durankaya.....	136
2.2.1.3. Kır Meskenleri.....	138
2.2.2. Şehir Yerleşmeleri.....	146
2.2.2.1. Hakkari Şehri.....	149
2.2.2.1.1. Mahalleler.....	152
2.2.2.1.2. Arazi Kullanışı ve Fonksiyon Alanları.....	158
2.2.2.1.2.1. Ekonomik Fonksiyonlar.....	161
2.2.2.1.2.1.1. Tarım Fonksiyonu.....	162
2.2.2.1.2.1.2. Ticaret Fonksiyonu.....	164
2.2.2.1.2.1.3. Sanayi Fonksiyonu.....	167
2.2.2.1.2.1.4. Kültürel Fonksiyonlar.....	168
2.2.2.1.2.1.5. Sağlık Fonksiyonu.....	175
2.2.2.1.2.1.6. Ulaşım Fonksiyonu.....	177
2.2.2.1.2.1.7. İdari Fonksiyon.....	181
2.2.2.1.2.1.8. Askeri Fonksiyon.....	182

2.2.2.1.2.3. Mesken Özellikleri	183
2.2.2.2. Yüksekova Şehri	187
2.2.2.2.1. Mahalleler	193
2.2.2.2.2. Arazi Kullanımı ve Fonksiyon Alanları	199
2.2.2.2.2.1. Ekonomik Fonksiyonlar	202
2.2.2.2.2.1.1. Kültürel Fonksiyonlar	202
2.2.2.2.2.1.2. Tarım Fonksiyonu	209
2.2.2.2.2.1.3. Ticaret Fonksiyonu.....	212
2.2.2.2.2.1.4. Sanayi Fonksiyonu	217
2.2.2.2.2.1.5. Sağlık Fonksiyonu.....	220
2.2.2.2.2.1.6. Ulaşım Fonksiyonu	221
2.2.2.2.2.1.6. İdari Fonksiyon	227
2.2.2.2.2.1.7. Askeri Fonksiyon	228
2.2.2.3. Çukurca Şehri.....	229
2.2.2.3.1. Mahalleler	233
2.2.2.3.2. Ekonomik Fonksiyonlar	234
2.2.2.4. Şemdinli Şehri.....	241
2.2.2.4.1. Mahalleler	241
2.2.2.4.2. Ekonomik Fonksiyonlar	244
2.2.2.5. Derecik Şehri.....	253
2.2.2.5.1. Mahalleler	254
2.2.2.5.2. Ekonomik Fonksiyonlar	256
2.2. NÜFUS COĞRAFYASI	258
2.2.1. Cumhuriyet'ten Önce.....	259
2.2.2. 1927-2000 Yılları Arasında.....	261
2.2.3. 2007-2019 Yılları Arasında.....	263
2.2.4. Kır Nüfusu.....	266
2.2.5. Şehir Nüfusu	276
2.2.6. Nüfusun Dağılışı ve Yoğunlukları	280
2.2.7. Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri	285
2.2.7.1. Nüfusun Eğitim Hizmetleri	286
2.2.7.2. Nüfusun Sağlık Hizmetleri.....	294
2.2.7.3. Nüfusun Yaş ve Cinsiyet Yapısı	297
2.2.7.4. Çalışan Nüfusun Ekonomik Sektörlere Göre Dağılımı	308
2.2.8. Nüfus Hareketleri	314
2.2.8.1. İç Göç	315
2.2. Dış Göçler	319

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM HAKKARİ İLİNİN EKONOMİK COĞRAFYASI

3.1. TARIM.....	323
3.1.1. Tarımı Etkileyen Faktörler 3.1.1.1. Fiziki Faktörler	324
3.1.1.2. Beşeri Faktörler	326
3.1.2. Tarla Bitkileri Üretimi.....	332
3.1.3. Tahıl Bitkileri Üretimi.....	333
3.1.3.1. Buğday	335
3.1.3.2. Arpa.....	339
3.1.3.3. Mısır	341
3.1.3.4. Çeltik.....	342
3.1.4. Yem Bitkileri Üretimi	344
3.1.4.1. Yonca	346
3.1.4.3. Silaj Mısır.....	349
3.1.4.4. Fiğ (Yeşil Ot)	349
3.1.5. Meyve Üretimi	351
3.1.5.1. Ceviz	352
3.1.5.2. Elma	354
3.1.5.3. Üzüm.....	357
3.1.5.4. İncir.....	358
3.1.5.5. Erik.....	361
3.1.5.6. Nar.....	362
3.1.6. Sebze Üretimi.....	363
3.1.6.1. Domates	366
3.1.6.2. Diğer Sebzeler	367
3.2. HAYVANCILIK.....	370
3.2.1. Hayvancılığı Geliştirme Çalışmaları	374
3.2.1.1. Canlı Hayvan Destekleri	374
3.2.1.2. Mera Tespit Çalışmaları	375
3.2.1.3. Yem Bitkilerine Yönelik Destekler	377
3.2.2. Büyükbaş Hayvancılık	378
3.2.3. Küçükbaş Hayvancılık	382
3.2.4. Kümes Hayvancılığı	388
3.2.5. Arıcılık	389
3.2.6. Balıkçılık.....	394
3.3. SANAYİ ve TİCARET	396
3.4. ULAŞIM	411

3.4.1. Karayolu.....	414
3.4.2. Havayolu	417
3.5. TURİZM	418
3.5.1. Doğal Turistik Kaynaklar.....	424
3.5.2. Beşeri Turistik Kaynaklar	430
3.6. MADENCİLİK	449
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	453
KAYNAKÇA	469
ÖZGEÇMİŞ.....	485

KISALTMALAR

HGK: Harita Gene Komutanlığı

MTA: Maden Tetkik Arama

OSB: Organize Sanayi Bölgesi

OECD: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü

ÇKS: Çiftçi Kayıt Sistemi

OHAL: Olağan Üstü Hal

DSİ: Devlet Su İşleri

WHO: Dünya Sağlık Örgütü

UNWTO: Dünya Turizm Örgütü

UNDP: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı

FAO: Birleşmiş Milletler Tarım ve Gıda Örgütü

ÖZ

Çalışma sahasımız olan Hakkari ili, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Hakkari Bölümü'nde yer alır. Hakkari ilini, doğal çevre koşullarını göz önünde bulundurarak, beşeri ve ekonomik coğrafya özellikleri bakımından incelediğimiz bu çalışma, esas olarak üç bölümden oluşmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümde inceleme sahasının morfoloji, iklim, toprak, bitki örtüsü ve hidrografya gibi doğal özellikleri ele alınmıştır. Sahanın jeolojik süreçler boyunca maruz kaldığı epirojenez, orojenez ve buzullaşma olaylarının, mevcut topografik görünümü üzerindeki rolü ortaya konmuştur.

İkinci bölümde, çalışma sahasının beşeri coğrafya özellikleri kapsamında yerleşme ve nüfus coğrafyası incelenmiştir. İlin tarihsel süreç içerisindeki gelişimi, dönemlere ayrılarak işlenmiş olup, kırsal ve şehir yerleşmeleri, mesken ve ekonomik özellikleriyle birlikte ele alınmıştır. Nüfus coğrafyası başlığı altında ilin kırsal ve şehir nüfusu özellikleri ve nüfus hareketlerine değinilmiştir.

Üçüncü bölümde sahanın ekonomik coğrafya özellikleri olan tarım, hayvancılık, ticaret, sanayi, ulaşım ve turizme yer verilmiştir. Bahsi geçen ekonomik sektörlerin gelişimini engelleyen veya geciktiren nedenler tespit edilmeye çalışılmıştır. Sonuç ve öneriler kısmında ise, çalışma sahasında araştırma konusuyla alakalı olarak tespit edilen çeşitli sorunların giderilmesine yönelik önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hakkari, Beşeri Coğrafya, Ekonomik Coğrafya,

ABSTRACT

HUMAN AND ECONOMIC GEOGRAPHY OF HAKKARİ PROVINCE

Our research area, is located in the Hakkari Section of the Eastern Anatolia Region. This study, in which we examine human and economic geography features of Hakkari province taking into account natural environmental conditions, consists of four chapters.

In the first chapter of the study, natural features of the field such as morphology, climate, soil, vegetation, and hydrography are discussed. The role of epeirogenesis, orogenesis, and glaciation events that the research area exposed to during the geological processes revealed on its current topographic appearance. The elevation, altitude, roughness, and slope characteristics of the field, as well as climate, soil, hydrograph, and vegetation characteristics, are processed within the framework of cause-effect, distribution, and connection principles.

In the second chapter, settlement, and population geography characteristics are examined within the scope of human geography characteristics of the research area. The development of the province in the historical process has been discussed by dividing it into periods. Rural and urban settlements of the research area are considered together with their housing and economic characteristics. Rural and urban population characteristics of the province were examined in detail together with the population movements.

In the third chapter, within the scope of the economic geography features agriculture, given place to trade, characteristics of the industry, transportation, and tourism of the research area. The reasons that hinder or delay the development of the mentioned economic sectors, tried to identify. In the conclusion and recommendations section, suggestions were made to solve various problems identified in the area of study related to the subject of research.

Key Words: Hakkari, Human Geography, Economic Geography.